

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ІДЕЇ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИМИ МИСЛИТЕЛЯМИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

А.О. Макарова

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000 м.Івано-Франківськ, вул.Т.Шевченка, 57
тел.+380 (342) 59-60-15; e-mail: Goutsollac@rambler.ru*

Стаття присвячена дослідженню трактування ідеї соціальної справедливості у творчості представників української філософії другої половини XIX – початку XX століть. Аналіз проведено в контексті історичних особливостей української методології дослідження ідеї соціальної справедливості. Концепція роботи спирається на виділення у філософській панорамі змістових гілок, які розкривають політичні, економічні, релігійні, етичні та правові аспекти ідеї соціальної справедливості як певною мірою протиставні. Зокрема, виділено дві групи мислителів, які аналізували ідею соціальної справедливості: групу соціально-політичних мислителів, що представляли течію філософської публіцистики та групу представників професійно-академічної філософії (викладачів Київського університету св. Володимира і Київської Духовної Академії). Відмічено як різницю у орієнтирах філософування, так і спільні засади у трактуванні ідеї соціальної справедливості.

Ключові слова: *соціальна справедливість, професійно-академічна філософія, філософська публіцистика, політичний та економічний аспекти ідеї соціальної справедливості, релігійний та етико-правовий аспекти ідеї соціальної справедливості.*

Справедливість є засадою української філософії, її смислом. На думку дослідників, ідея справедливості є “змістом України”, і, відповідно, змістом пошуку української філософії. І.Мірчук згадує цю традицію в контексті пошуку українцями власного етичного ідеалу [1]. М.Шлемкевич вважає справедливість головною ідеєю української філософії [2, с.136]. Водночас, проблематика соціальної справедливості в українській культурі, хоча і визначається як гостро актуальна, досі не набула статусу філософської теорії. Впродовж століть українські мислителі розробляли дану тематику в контексті основного твору, не виділяючи поняття справедливості як ключове і не виносячи його у заголовки. Тим ціннішим і нагальнішим є дослідження трактування ідеї соціальної справедливості в історико-філософському розрізі, і тим оригінальніші плоди може принести компаративний аналіз таких трактувань на сьогоденньому етапі наукового пошуку, коли прискіплива увага звернена на історію нашої країни з метою накреслити орієнтири майбутнього со-

ціального та державного будівництва із урахуванням помилок та здобутків минулого.

Дослідження ідеї справедливості, зокрема, в її соціальному аспекті, є новітніми та прогресивними віяннями у сучасній українській науці. Вітчизняні вчені кінця ХХ – початку ХХІ ст. розробляють філософські проблеми справедливості передусім у контексті політичного, правового, економічного та соціального розвитку молодшої української держави. В університетах Києва, Львова, Івано-Франківська, Одеси, Харкова захищено дисертації, теми яких так чи інакше стосуються категорії справедливості. Серед аспектів розгляду – філософська методологія (Н.Гайворонюк, Хумуд Ал Сувейлан), біоетика (Т.Гардашук); соціальна філософія (Л.Верецька, О.Коломієць); філософія права (І.Луцький, В.Сокурєнко) тощо. Філософські статті, присвячені дискурсові справедливості, друкуються у журналах «Людина і політика», «Мультиверсум», «Філософські обрії» та інших. Серед найновіших розробок у царині справедливості варто виділити дослідження сфер політичної теорії (М.Рура, Л.Ситниченко, А.Смушинський), правової філософії (І.Бородін, М.Братасюк, В.Горбатенко, А.Козловський, О.Михайленко, Г.Мірошніченко, С.Околіта), етики (В.Малахов), соціальних комунікацій (О.Верецька), екологічної проблематики справедливості (О.Гардашук) тощо. У статтях автори часто звертаються до аналізу західноєвропейських теорій справедливості, зокрема Д.Роулза (О.Коломієць «Соціально-договірні засади теорії справедливості Джона Роулза», Л.Ситниченко «Право чи благо? (критика утилітаризму Дж.Роулзом)») та інших (Л.Ситниченко «Проблема справедливості в сучасній політичній філософії»). Загальну методологію дослідження справедливості дозволяють прояснити і розробки І.Луцького, монографія якого, присвячена проблемам справедливості як засади українського державотворення, вийшла в Івано-Франківську у 2004 році.

При дослідженнях історичних трансформацій ідеї справедливості в українській філософії стануть у пригоді праці В.Горського, В.Гошовської, І.Держка, І.Захари, Г.Касьянова, В.Кафарського, М.Кашуби, М.Лука, І. Паська та Я.Паська, А.Пашука, М.Поповича, О.Салтовського, а також численні статті (І.Гончаренка, Б.Сташківа та ін.). Для даного дослідження вагомими зорієнтованими джерелами стали також наступні праці: В.Кириленко «Українська філософія національного радикалізму ХХ століття: історичне становлення та змістовне формування», О.Лебеденко «Анархизм в Україні (кінець ХІХ - поч. ХХ ст.)», «Київ в історії філософії України» під ред. В.Горського та ін., І.Кондратьєва «Релігійно-моральні пошуки мислителів КДА (2 пол. ХІХ - поч. ХХ ст.)», Ю.Левенець «Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ - початок ХХ століття)», В.Нападиста «Проблеми моралі у філософії України другої половини ХІХ - поч. ХХ ст.», «Розвиток філософської думки в Україні: ХІХ - ХХ ст.», М.Ткачук «Київська

академічна філософія XIX - початку XX ст. Методологічні проблеми дослідження» та інші.

Об'єктом дослідження є ідея соціальної справедливості. Предметом дослідження виступає тлумачення ідеї соціальної справедливості представниками української філософської думки другої половини XIX – початку XX століть.

«Соціальна справедливість» – поняття поліфонічне за своєю структурою та змістом. Навіть на початку XXI ст. в науці все ще не існує універсального визначення справедливості, яке досконало відображало б усі змістові аспекти даного поняття та явища, що за ним стоїть. Оптимальним, на наш погляд, є визначення, дане В.Сокуренком: «Соціальна справедливість – це обумовлена природним правом загальнолюдська цінність, яка являє собою захищені правом і всім суспільним ладом рівні можливості доступу кожної людини до соціальних благ та інших життєвих цінностей, а також розподіл та законне їх використання з урахуванням власного вкладу в суспільство і збереження гідності людини» [3, с.6]. Створенням теорій справедливості у світовому філософському масштабі відзначились Платон, Аристотель, Т.Гоббс, І.Кант, К.Маркс, Дж.Роулз та багато інших мислителів. Практично кожен філософ, що звертався до проблем соціальної філософії та етики, приділяв увагу різнорівневим та різноаспектним відносинам справедливості.

У сучасній історико-філософській традиції українська філософська думка декларується як формоутворення світової філософії, що проходить у своєму розвитку основні характерні етапи, відтворює ідеологічні періоди західноєвропейської філософії та ретранслює на вітчизняний ґрунт її засадові положення [4; 5]. В українській філософії, як і у світовій, присутнє окреслення певних вимірів справедливості, відзначаються особливості логічного, психологічного, етико-морального, правового, політичного, економічного, соціального характеру у системі розгалужень справедливості, визнається нерівномірність її загальнолюдського та індивідуального пріоритетів. Традиційними є й смислові нюанси поняття «справедливість». Водночас, певні особливості української ментальності та сам характер розвитку української філософської думки визначають ситуацію, коли висновки наших співвітчизників в царині теорії справедливості ґрунтуються, з одного боку, на здобутках мислителів загальносвітового масштабу та поширених європейських моделях, а, з іншого, зорієнтовані на специфічну соціальну та історичну реальність України.

Так, у період другої половини XIX – початку XX століття актуалізувались роздуми над марксистською, соціалістичною та соціал-демократичною моделлю соціальної справедливості [6], а також підтримувалась ідеологія певною мірою протилежних ліній трактування соціальної справедливості, які у сучасній термінології мають назви консервативної та ліберальної. Водночас, завдання віднайдення і розробки власної національної ідеї, поставлене українцями в умовах чужоземного та внутрішньо-соціального диктату, визначало наявність у колі ідей со-

ціальної справедливості патріотичних ідеалів, втілених в українофільстві, народництві, консерватизмі, націоналізмі тощо [7]. Спектр визначальних засад ідеї соціальної справедливості коливався від повного прийняття існуючої системи соціального пригноблення однієї суспільної верстви іншою із наголосом на богоданності цієї системи, до ідеї збройного визволення від подібної тиранії із подальшим встановленням або абсолютної, зрівняльної рівності, або ж рівності пропорційної, – відповідно до реального внеску або національності носія соціальної справедливості. Зорієнтуватися у багатоманітті векторів аналізу ідеї соціальної справедливості в цьому періоді допомагає дослідження стану філософського середовища України другої половини XIX – початку XX століття, в якому розгорталися дискусії про її зміст та форми.

Своєрідність та складність філософської ситуації в Україні історично полягає у роздільності філософування на дві гілки. Одна з них включала в себе традиційний в сенсі філософської проблематики аналіз онтологічних, гносеологічних, етичних ідей. Традиції даної філософської лінії сягають корінням Київської Русі та розквітають у період раннього Просвітництва. Виразники цієї лінії були переважно церковними діячами, наближеними до церкви особами або навчалися у європейських університетах, де панувала схоластична наука [8]. Відповідно, для української філософії цих століть характерним було звертання до морального, релігійного та правового аспектів справедливості. Основна апеляція тут проводилась до Божественної справедливості, яка передбачала рівність людей перед Богом, та до правової справедливості, що відстоювала рівність перед законом, власне рівність у внутрішньодержавному аспекті, що регулювала відносини громадян та членів єдиного етнічного середовища.

Інша гілка філософування, що зародилася великою мірою внаслідок бурхливих зовнішньополітичних обставин в Україні XVII століття, була представлена в основному соціально-активними, світськими діячами, найчастіше політиками [9]. Саме вони зосереджувалась на прогресивному у сенсі суспільної практики аналізі політичних та соціальних ідей. Необхідність відстоювання прав етнічної спільноти українців та захисту всього укладу життя (як світського, так і релігійного) зумовили появу трактування рівності у зовнішньодержавному, міжетнічному вимірі (зокрема, у зовнішньополітичних відносинах із російською та польською стороною).

Обидві гілки філософського аналізу справедливості продовжували існувати і розвиватися далі, не зливаючись, проте, у єдину концепцію, а навпаки, все більше віддаляючись одна від одної. У XIX столітті це розшарування стало яскравим, і напрямки філософування, раніше не диференційовані, отримали кожен свою назву. Ось як про це пише Н.Шупик-Мозгова: “Упродовж всього XIX ст. існувало дві основні філософські магістралі: “неофіційна”, чи публіцистична, філософія, в якій йшов напружений пошук самобутності української думки, але яка грішила несистемністю, а нерідко і дилетантизмом; та “офіційна”, чи про-

фесійно-академічна, в якій ставали предметом філософської рефлексії найактуальніші проблеми духовного життя суспільства та здобутки природничих наук” [10, с. 255].

Соціально-політичний аспект ідеї соціальної справедливості був вдало висвітлений діячами філософсько-публіцистичного спрямування. Серед найвизначніших представників цієї течії у другій половині XIX – на початку XX ст. – С.Подолінський (1850-1891), М.Драгоманов (1841-1895), В.Антонович (1834-1908), Леся Українка (1871-1913), М.Павлик (1853-1915), І.Франко (1856-1916), М.Міхновський (1873-1924), В.Липинський (1882-1931), М.Грушевський (1866-1934), Ю.Бачинський (1870-1940), В.Винниченко (1880-1951) та їхні соратники по боротьбі та перу. Окреслюючи практичне коло роздумів над засадами справедливості в середовищі української інтелігенції, Б.Сташків пише, що “національно-патріотична еліта починає явно тяжіти до політичної боротьби за утвердження соціальної справедливості в справі освіти, мови і культури свого народу” [11, с.96]. Представники цієї частини еліти ставили перед собою наступні завдання:

1. Роз’яснити громадянам механізми та суть переходу від феодального способу життя до капіталістичного, всебічно дослідивши ці процеси на основі європейської джерельної бази;

2. Адаптувати теоретичні та практичні положення новітніх теорій справедливості до ситуації в рідній країні, узявши з наукових, політичних, економічних праць сучасності все те, що покращить умови життя простого населення;

3. Відкинути як неприйнятні для українського суспільства елементи таких вчень, що ускладнюють умови життя громадян.

Реалізацію цих завдань соціально-політичні діячі вбачали не просто у практичній просвітницькій роботі, а, перш за все, у тверезій оцінці реального стану соціальних відносин. Тому більшість цих мислителів стояли на позиціях матеріалістичного, «земного» світогляду, і прагнули забезпечити передусім рівність та гідність умов життя людей. З цього приводу І.Франко пише: «Людина, як одна, так і інша, рівною мірою виходить з рук природи. Лише суспільні взаємини, в які вона потрапляє, робить з однієї людини селянина, з іншої – пана, з однієї – робітника, з іншої – паразита...» [12, с.297]. Можна говорити про те, що поняття соціальної справедливості ототожнювалося представниками цієї гілки із соціальним визволенням. Так, у передмові до своєї «Української соціалістичної програми» М.Драгоманов (у співавторстві з М.Павликом та С.Подолінським) ототожнює поняття «воля» та «справедливість». Ідеал соціальної справедливості він бачить так: «нашим людям найліпше: стати спільно, щоб дійти до свого; щоб *жити по своїй волі на своїй землі...*». Тут же він роз’яснює, в чому полягає справедливість для українця– «*в рівності й в спільному господарстві над усім, що потрібно людям, і єсть корінь волі...*» і прояснює механізми її досягнення і кінцеву мету боротьби: «*вбільшити власне волю кожної особи в слові й праці, волю кожної людської породи, спілки, громади, країни, – щоб, скільки*

мога, вменшити силу державного начальства, чи то царського, чи гетьманського, чи то управи (адміністрації), чи самої виборної ради (парламенту), перед силою особи, громади...» [13, с.675-679].

Важливим етапом зміни свідомості громадян було підвищення національної свідомості, вироблення національної української ідеї. Зокрема, поширеними були заклики, в більш чи менш радикальній формі, подібні до тих, які знаходимо у В.Липинського: «...Пам'ятайте Ви, пани українські, що нічого Вам і Москва і Варшава не допоможе. Ними Ви можете справді загнудати на якийсь час українського варвара, але в громадянина, в члена організованої нації, в розумну і чесну істоту Ви його Москвою і Варшавою не переробите ніколи. При першій Вами навіть незаслуженій нагоді – при бунті якогось Вам невідомого полку в московській або варшавській казармі – він Вас на Україні перереже. Силу – необхідну для його цивілізації – не дасть Вам політичне неробство під опікою московського чи варшавського жандарма. Дасть Вам її тільки тяжка лицарська боротьба за свою Владу на своїй Землі. Боротьба ця – це ваш шляхетсько-дворянський обов'язок, з якого Ви вирости, в яким вся суть Вашого панського на цій Землі буття» [14, с.475].

Наступним елементом такого визволення визнавалося відновлення матеріального становища пригнобленої частини населення. Так, найбільш зовні видимих та масштабних утисків зазнавали матеріальні права людей, які потерпають від несправедливого перерозподілу майна. М.Павлик пише з цього приводу: ««Коли маси Галичини не будуть мати що їсти, чи стануть вони займатися питаннями мови, освітою і взагалі вищими розумовими справами? Тому перша річ, над якою повинна працювати справжня народна партія, – це забезпечити народ матеріально» [15, с.51].

Очевидним, отже, є те, що виразники філософської публіцистики декларували соціальну справедливість у економічному аспекті (що було історично новим надбанням у філософській думці) та у аспекті політичному, що було продовженням традицій українського Бароко та Романтизму.

Представниками другої течії були викладачі філософських кафедр вищих навчальних закладів. У своїй праці ми сконцентруємося на розгляді творчого спадку діячів Київського університету св.Володимира та Київської духовної академії, оскільки навіть перелік їх є досить великим за обсягом, а їхні позиції показовими. Серед найвизначніших “академічних” філософів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. виділяються І.Скворцов (1795-1863), І.Борисов (1800-1857), П.Юркевич (1826-1874), О.Новицький (1806-1884), С.Гогоцький (1813-1889), М.Грот (1852-1899), О.Козлов (1831-1901), В.Лесевич (1837-1905), П.Ліницький (1839-1906), Д.Богдашевський (1861-1933), Г.Челпанов (1862-1936), О.Гіляров (1855-1938), В.Зеньковський (1881-1962) та інші.

Сучасні українські дослідники В.Горський та В.Кислюк класифікують діячів професійної філософії в Україні того періоду на «психологізаторів» філософії та «представників релігійно-теїстичної філософії»

[16, с.23]. Вже із цього показового поділу ми можемо бачити, що значна частина суспільних проблем залишалася поза увагою професійно-академічних філософів. «В силу свого офіційного стану в російській дійсності того часу більшість її представників основну увагу приділяли історико-філософським, етико-моральним та теоретико-пізнавальним питанням, залишаючись дещо осторонь осмислення соціально-політичних проблем» – підкреслює Р.Слюсарчук [17, с.103]. Те, що практичні питання суспільного і державного устрою не були пріоритетними у філософській рефлексії духовно-академічної школи, видно передусім з текстів творів її представників [18, с.351-569]. Показовою є позиція Г.Челпанова, про якого В.Асмус пише, що він «політикою... не цікавився зовсім, і його філософські переконання, відверто ідеалістичні з теоретичного погляду, не містили в собі нічого явно реакційного в розумінні практичному» [19, с.591]. Подібна тенденція відбита і у творі О.Гілярова «Вступ до філософії», в якій автор розглядає «питання, що охоплюють все життя в цілому і на які має відповісти філософія». Серед них він виділяє (за порядком поступальності у філософському пошуку істини та за впливом і значущістю) – перше питання – гносеологічне; друге – онтологічне; третє – релігійне; четверте – космологічне; п'яте – психологічне; і лише на шостому місці стоїть соціологічне питання, що об'єднує в собі політичне, економічне та правове питання [20, с.654-666].

В результаті позиція професійно-академічної філософії на фоні прогресивних демократичних процесів виглядала консервативною, пасивною, непродуктивною. У суспільствознавчому ракурсі основного значення її представники надавали моральному вихованню, духовному розвитку соціуму, проблемам дотримання в умовах матеріалістично спрямованого суспільства всезагальної віри в Бога, взаємоповаги, ґрунтованої на етичних заповідях тощо.

Позитивом професійної філософії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є те, що вона продовжила пануючу в суспільній свідомості українців та історично випробувану вітчизняною філософією тенденцію до переважання роздумів про природну справедливість, втілену через природне право, як таку, що дає рівні можливості і забезпечує права та свободи громадян. Проте, в цілому можна сказати, що професійна філософія ХІХ ст. не ставила за окрему мету перегляд суспільних відносин, продовживши традиційну лінію поміркованості у політичних питаннях. Провокаційні соціальні питання не вирішуються радикально, а найчастіше переводяться у нечітку, завуальовану площину релігійно-морального повчання. Так, у «Щоденнику 1859 року» І.Скворцова під рубрикою «Намір промислу, який допускає багатство і бідність» читаємо: «Відмінності сил і засобів у людей спонукають їх до спілкування між собою. Така відмінність між багатими і бідними. Для чого, наприклад, тобі Бог дав більше знань, як не для того, щоб, користуючись, сам ти давав користуватися ними іншим? І люблять вчені повідомляти про свої знання світу. Чому ж багатий не любить так само повідомляти свої

статки бідному? Тому, скажеш, що вчений через повідомлення свого багатства нічого не втрачає, а ще більше набуває, а я – тільки втрачати-му, нічого не набуваючи! Але, якщо судити правильно, то багач щедротний набуває досить багато для душі через те, що віднімає від свого тіла. Чи не дорожче це всіх набутоків матеріальних? Багатство – джерело, яке, коли зупиняється, то стає болотом і загниває, а якщо тече, то світлішає й багатьох напуває» [21, с.535]. Отже, показовою є «втеча» від соціальної реальності, переведення практичної теми на теоретичні рейки, моралізаторство і софійність. Це безпосередньо сформувало вигляд ідеї соціальної справедливості в уявленні професійних філософів. Навіть найпрогресивніші з них, наважившись розглянути суспільну проблематику, все ж не змогли остаточно позбутися моралізуючої ідеалізації справедливості. Р.Слюсарчук пише, що «П.Ліницький, на нашу думку, усвідомлював історичний характер поняття справедливості, однак не ставив питання про відмінність між ідеєю справедливості та ідеалом справедливості, як і про їх економічний, соціально-політичний, правовий і моральний зміст, не доходив до усвідомлення відмінності між категорією «справедливість», яка має об'єктивний зміст, та уявленнями про справедливість, які створюються ідеологами... Не допомагає тут і посилення на Бога, який обіцяє справедливість на небесах чи в іншому світі, тоді як живі люди хочуть бачити її наслідки в реальному житті» [22, с.63-64].

Не можна, однак, безапеляційно говорити про виключно пасивну позицію професійно-академічної філософії у питаннях соціальної справедливості. Так, у професійно-філософському середовищі звучали окремі твердження та з'являлись невеличкі статті культурно-правового забарвлення, в яких обережно відстоювалася концепція правової держави із рівними можливостями для всіх її членів (П.Ліницький), вивчалися національні питання, а у галузі філософської науки – підтримка окремими діячами новітніх теорій (позитивізм як філософська симпатія В.Лесевича). У філософській періодиці велася цікава дискусія за участю проф. П.Струве, Вол.Соловйова та П.Юркевича, у якій зачіпалися проблеми соціальної справедливості. Перу професійно-академічних філософів належать численні праці на теми, так чи інакше пов'язані із політичною та соціальною проблематикою, наприклад, соціалізм розглядається у працях «Блаженства Господни (Евангельские блаженства и «правда» современного социализма» Д.Богдашевського, «Философский лексикон» О.Новицького; лібералізм є об'єктом аналізу у роботах «Славянофильство и либерализм» П.Ліницького, «Еврейство, евреи и еврейское дело в сочинениях И.Франка» П.Кудрявцева; марксизм аналізується у працях «Покажчик наинowejшей литературы по марксизму», «К вопросу материализма», «К учению материализма», «Спинозизм и материализм (Итоги полемики о марксизме в психологии)» Г.Челпанова; демократизм розглядається у роботах «Русские мыслители и Европа» В.Зеньковського, «Из недавнего прошлого. Несколько данных для характеристики перелома, произошедшего в общественном сознании в нача-

ле девяностых годов» П.Кудрявцева; позитивізм описується у працях «Позитивизм после Конта», «Опыт критического исследования первоисточников позитивной философии» В.Лесевича, «Французский позитивизм», «Позитивизм Конта» О.Козлова; утилітаризм досліджується у роботі «Моральная система утилитаризма» Г.Челпанова; матеріалізм критикується в роботах «Материализм и задачи философии», «Из науки про человеческий дух (по поводу статей «Современника», озаглавленных «Антропологический принцип в философии») П.Юркевича, «О современных философских направлениях» Г.Челпанова, «Анализ основных понятий, необходимых для чёткого понимания диалектического материализма» О.Гілярова. Цей перелік є далеко неповним, адже згадки або вказівки на дані явища розкидані в структурі багатьох неспеціалізованих творів професійно-академічних філософів. Цікавими і науково цінними є праці «Критика звичних поглядів і суджень про засади суспільного благоустрою» П.Ліницького, «Тард та його теорія суспільства» О.Козлова та інші.

Проте, підхід до розглядуваних теорій найчастіше має дві модифікації: 1. чисто науковий, відсторонений аналіз конкретних положень вчення; 2. відверте заперечення його положень. Думки професійно-академічних філософів іноді звучали дисонансно і по відношенню до революційно-демократичних ідей національного українського відродження. Наприклад, у С.Гогоцького ми зустрічаємо дещо гострі висловлювання на адресу української мови: «...Загально-російська мова навчальних книг в елементарних школах у нас не лише зрозуміла для дітей, але часто навіть зрозуміліша за південно-російський жаргон, що видумується деякими нашими любителями України...» [23, с.3]. Подібні «сумніви» переслідують всі теорії, що мали революційний, матеріалістичний чи атеїстичний ухил.

Ця особливість аналізу соціально-політичних ідей та теорій стає зрозумілою, якщо розглянути позицію частини професійно-академічних філософів стосовно суб'єкта (джерела соціальної справедливості). У творах деяких представників духовної філософії (Д.Богdashевський, І.Борисов, В.Зеньковський, І.Скворцов) зустрічаємо залишки провіденціалістського світогляду, який акцентує божественне джерело всієї життєдіяльності людини – чи то духовно-релігійної, чи суспільно-політичної. У трактуванні творчих можливостей людини (порівняно із Божими) дані мислителі повністю спираються на біблійні канони та твори Отців Церкви. Суть їхніх онтологічних поглядів – у сумніві, чи спроможна взагалі людина на глобальні зміни, чи можна втілити ідеальну справедливість, яка є виключно божим атрибутом, у реальне життя. На їхню думку, індивід має обмежені творчі можливості, і не може змінювати волі Бога. Відповідно, жодна людина (чи група людей) не має достатньої сили, щоб творити суспільну реальність за власним розсудом. Отже, існуючі форми перебігу суспільних подій (в тому числі, традиційне пригноблення бідних багатими, недемократична форма правління) є встановленими Богом, і тому прийнятними і справедливими;

особа ж не має жодного реального впливу на ці процеси. Така позиція відображена Д.Богдашевським: «Хто такі «тихі»? Ті, які спокійно переносять будь-які образи, несправедливості; це – благочестиві терпеливі; вони ввіряють себе Божій волі, Божому промислу. Протилежність тихості складається з будь-якого роду обурення, невдоволення, бажання відстояти своє право зовнішньою силою... Тихість є доказ сили, висоти духу, бо тихі не тому, що втратили свою волю, а з тієї причини, що виховали її на основах самоствердження і підпорядкування її вищій божественній волі...» [24, с.578]. За цією логікою, людина може і повинна сама регламентувати прояви справедливості у власному житті, однак, переважно у морально-психологічному, особистісному плані – не допускати у своєму житті злочинних намірів, оскільки відповідальність перед Богом та іншими людьми за неправильний вибір зберігається. Отже, питання про узгодження протилежних інтересів втрачає сенс, самоликвідується, оскільки єдиний шлях для людини – це покора, за яку вона отримує винагороду не на землі, а на небі. Справжня користь для людини полягає у здобутті внутрішнього душевного спокою та духовної гармонії особистості.

Означений підхід до проблеми соціальної справедливості у професійно-академічній філософській думці можна ототожнити із релігійним, оскільки тут йдеться про стосунки людини із божественною справедливістю (вертикальна модель суб'єкт-об'єктних відносин справедливості, в яких роль суб'єкта належить виключно Богові, а людина виконує лише роль об'єкта).

Інші професійні філософи (П.Ліницький, П.Юркевич, В.Лесевич) говорять, що людина може змінювати логіку історичного прогресу, проте без співвідношення її виявів із божими законами вона матиме не продуктивну, а деструктивну силу. Наведемо тут думку П.Ліницького, який твердить, що «основний принцип державної діяльності полягає в ідеї права, або ж – справедливості; все несправедливе має бути чужим державній ідеї. Держава, яка не лише основує своє буття і благополучність на несправедливості, але й зводить несправедливість, у закон, – така держава не гідна свого імені» [25, с.561]. Філософи цього спрямування відстоюють необхідність гармонійного розвитку суспільних запитів та божественного планування; доводять, що люди, об'єднані спільною моральною метою, обов'язково досягнуть успіху у суспільному реформуванні. На їх переконання, індивід і суспільна група повинні створювати соціальні прецеденти лише тоді, коли виникає об'єктивна потреба часу, сприятливі колізії історичного процесу, економічна та політична ситуації в суспільстві. Визнаючи існування різних категорій людських потреб, в тому числі і матеріальних, філософи даного напрямку виступають за задоволення цих потреб; проте вони заперечують революційний шлях вирішення проблеми зіткнення інтересів. «Справедливість... може здійснюватися лише поступово завдяки правильному історичному поступу, а не через перевороти. Кожен переворот одразу знищує *все те справедливе, що* вже набуло фактичної сталості і діяло як жива органіч-

на сила у зруйнованих цілком інституціях... Якими б темними фарбами не малювали нинішніх умов економічного побуту, і навіть всього ладу суспільного життя, економісти соціалістичного напрямку, та, очевидно, можна і справедливо бажати і домагатися лише виправлення тих недоліків, які підмічені в наявному порядку речей, замість того, щоб займатися пустими фантазіями про заміну його зовсім новим ладом суспільного життя» – читаємо у П.Ліницького [25, с.565]. Найголовнішим в цьому ракурсі стає внутрішній спокій суспільства, тому вони пропонують домовлятися, тобто знаходити консенсус на місці, за умови обов'язково толерантного ставлення до опонента. Ця умова забезпечується моральним, християнським ставленням до ближнього, яке повинно бути виховане у суспільстві майбутнього.

Світогляд представників описаного напряму професійно-академічної філософії можна вважати таким чином, етично-правовим, оскільки він визнає за онтологічну основу світобудови також чинник міжлюдських взаємин (горизонтальна модель суб'єкт-суб'єктних відносин справедливості, в яких роль суб'єктів виконують люди, зі збереженням вертикальної моделі як базової та із відсутністю диференціації суб'єктів).

Підсумовуючи, можемо сказати, що різниця у підходах до ідеї соціальної справедливості у представленні двох гілок української філософії другої половини XIX – початку XX століть полягає у акцентуванні тієї чи іншої сторони проблеми (політичної та економічної або релігійної та етичної з елементами правової), а також у вирішенні питання про корені соціального зла, визначенні суб'єкта та об'єкта соціальної справедливості (антагоністами між суб'єктами виступають Бог та людина, між об'єктами – індивід та суспільна група), розв'язанні проблеми державної диктатури (смирнення та еволюційне реформування права у професійно-академічній філософії та революція і перерозподіл функцій держави і влади у другій концепції), ставленні до політико-економічних вчень тощо.

Водночас, можна стверджувати, що спільною основою поглядів на соціальну справедливість у представників філософсько-публіцистичної та професійно-академічної гілок була апеляція до моралі та загальнолюдських цінностей. Так, головними у постановці питання про соціальну несправедливість були три основні положення. Суттю цих положень були: феномен диспропорції природної суті людей та їх соціальних ролей (проблема рівності); зв'язок життєздатності державного утворення із показниками соціальної забезпеченості та внутрішнього психологічного задоволення членів суспільства (проблема щастя); нерівномірний розподіл прав, свобод та привілеїв між суспільними верствами (проблема свободи).

Щастя, рівність та свобода – це три основних філософських категорії, на яких, як на стрижні, будуються всі тлумачення ідеї соціальної справедливості, чи то економічні, чи то правові, чи то політичні, чи релігійні, чи етичні. Так, загалом соціальну справедливість можна визна-

чити як «такий стан речей при якому всі люди вільні, рівні і щасливі» [26, с.122], і, навпаки, соціальну несправедливість як стан нещастя, нерівності та несвободи.

Людство відчуває одвічну потребу у щасті, рівності та свободі, а тому має бути зацікавлене у їх практичному втіленні у конкретну соціальну практику і слідкувати за тим, щоб втілення цих інтересів та потреб відбувалося із максимальною користю для суспільства. Ця теза приймалася як істинна філософами як академічного напрямку, так і публіцистами всіх політичних спрямувань. Спільність у підходах до ідеї соціальної справедливості у філософській думці періоду полягає, таким чином, у акцентуванні ідеї загального блага, суспільно-корисної праці, превалювання індивіда над державою та моралі над законом, пріоритету групових потреб над особистісними інтересами.

Література

1. Мірчук І. Світогляд українського народу: спроба характеристики / І.Мірчук. – Прага, 1942. – 21 с.
2. Шлемкевич М. Загублена українська людина/ М.Шлемкевич. – К.: Фенікс, 1992. – 157 с.
3. Сокурєнко В.В. Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави: Автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: 12.00.12 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – 19 с.
4. Возняк С.М. Філософська думка України: імена та ідеї. Навчально-методичний посібник. Друге доповнене видання / С.М.Возняк, М.Ю.Голянич, Ю.М.Москаленко. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 136 с.
5. Горський В.С. Філософія в українській культурі: методологія та історія / В.С.Горський. – Філософські нариси. – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
6. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860 - 1890) / Дж.-П.Химка. – К.: Основні цінності, 2002. – 328 с.
7. Кафарський В.І. Нація і держава: Культура, Ідеологія, Духовність / В.І.Кафарський. – Івано-Франківськ: Плай. – 1999. – 336 с.
8. Захара І.С. Проблема людини в українській філософії XVI-XVIII ст.; відп. ред. М.В.Кашуба [І.С.Захара, М.В.Кашуба та ін]. – Львів: Логос, 1998. – 238 с.
9. Горський В.С. Київ в історії філософії України / [В.С.Горський, Я.М.Стратій, А.Г.Тихолаз, М.Л.Ткачук] – К.: Вид. дім «KM Academia», 2000. – 264 с.

10. Шупик-Мозгова Н.Г. Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина / Н.Г.Шупик-Мозгова. – К.: Укр. Центр духовної культури. – 1997. – 208 с
11. Сташків Б. Ідея народовладдя і соціальної справедливості в українському національно-визвольному русі Галичини ХІХ ст. // Мультиверсум. – Вип.. 30. – К.: Укр. центр духовної культури, 2002. – С.94-101.
12. Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) / О.І.Салтовський. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 396 с.
13. Драгоманов М. Нарис української соціалістичної програми / М.Драгоманов // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. – Вип. 39-40. – К.: 2000. – С. 671-688.
14. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В.Липинський. – 1926. – ХІІІ. – 580с.
15. Єрушевич Г.Д. Світогляд М.Павлика. Хрестоматія / Г.Д.Єрушевич, Я.С.Мельник. – Івано-Франківськ: Плай. – 2004. – 135 с.
16. Горський В.С. Історія української філософії: підручник / В.С.Горський, К.В.Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
17. Слюсарчук Р.О. П.Ліницький про начала і принципи розвитку суспільства і розв'язання «соціального питання» / Р.О. Слюсарчук // Мультиверсум. – Вип. 17. – К.: Укр. Центр духовної культури, 2000.– С.103-112.
18. Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. – Вип. 37-38.– К., 2000. – 803 с.
19. Асмус В.Ф. Філософія в Київському університеті у 1914-1920 роках (зі спогадів студента) / В.Ф.Асмус // Україна: філософський спадок століть. Хроніка -2000. – Вип. 37-38. – К.: 2000. – С. 586-605.
20. Гіляров О. Вступ до філософії / О.Гіляров // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. 2000. – Вип. 37-38.– С. 654-666.
21. Скворцов І. Щоденник // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. – 2000 – Вип.37-38. – С.531-537.
22. Слюсарчук Р.О. До питання про співвідношення прогресу і регресу в поглядах П.Ліницького / Р.О. Слюсарчук // Мультиверсум. – 2000 – Вип. 18. – К.: – С.57-65.
23. Гогоцькій С. Ещѣ нѣсколько словъ объ украинофилахъ / С.Гогоцькій. – 1875 года, іюля 6-го, Киевъ. – 15 с.

24. Богдашевський Д. Блаженства Господні (Євангельська правда і «правда» сучасного соціалізму) / Д.Богдашевський // Україна: філософський спадок століть. Хроніка -2000. – Вип. 37-38. – К.: 2000. – С.578-585.
25. Ліницький П. Критичний огляд звичних поглядів та суджень про різні види суспільної діяльності і засади суспільного благоустрою / П.Ліницький // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000.– Вип. 37-38.– К., 2000. – С.556-568.
26. Словарь по этике под ред. А.А. Гусейнова и И.С.Кона. – 6-е изд. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 21.10.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Возняком С.М.*

THE VIEWS OF IDEA OF SOCIAL JUSTICE OF UKRAINIAN THINKERS OF LATE 19TH-EARLY 20TH CENTURIES

A.O.Makarova

*PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik,
Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57
tel. +380(342)59-60-15; e-mail: Goutsollac@rambler.ru*

The article is devoted to research of applying the idea of social justice in the works of representatives of Ukrainian Philosophy of Late 19th-Early 20th centuries. The analysis is made in the context of reflecting the peculiarities of the interpretation of social justice in the historical Ukrainian tradition of philosophizing in Ukrainian Philosophy. In the structure of philosophical panorama highlighted of semantic trends, revealing political, economic, religious, ethic and legal aspects of social justice as opposite in their specific character. During the research two groups of thinkers, who developed the idea of social justice, were singled out: social-political thinkers, representing the philosophical-public movement and representatives of professional-academic philosophy (all belong to the teaching staff of St.Volodymyr Kyiv University and Kiev Spiritual Academy). In the philosophic understanding of interpreting the idea of social justice there have been found both different and similar features.

Keywords: *social justice, professional-academic philosophy, publicistic philosophy, political and economic basis of social justice, religious and ethic-legal basis of social justice.*